

УДК 811.161.1'373.2

Ольга Бешкарева, асистент кафедри російської філології  
Львівського національного університету імені Івана Франка

### АКТУАЛІЗАЦІЯ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ОСОБОВИХ ІМЕН У МОВЛЕННІ

У статті розглядається питання семантичного наповнення особових імен. Інформація про емоційно-експресивні, асоціативні та інші супутні особливості оніма представлена в прагматичному (конотативному) макрокомпоненті. Використання їх у мовленні збагачує семантичну структуру антропоніма як особливого мовного знаку, що містить соціокультурну інформацію. Художній текст дозволяє реалізувати потенційні можливості антропонімів.

**Ключові слова:** особове ім'я, семантична структура, прагматичні можливості антропоніма, етносемантичний та соціальний компоненти, соціокультурна інформація.

Лит. 9.

Ольга Бешкарева, ассистент кафедры русской филологии  
Львовского национального университета имени Ивана Франко

### АКТУАЛИЗАЦИЯ СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ ЛИЧНЫХ ИМЕН В РЕЧИ

В статье рассматривается вопрос семантического наполнения личных имен. Информация об эмоционально-экспрессивных, ассоциативных и других сопутствующих особенностях онима представлена в прагматическом (коннотативном) макрокомпоненте. Использование их в речи обогащает семантическую структуру антропонима как особого языкового знака, содержащего социокультурную информацию. Художественный текст позволяет реализовать потенциальные возможности антропонимов.

**Ключевые слова:** личное имя, семантическая структура, прагматические возможности антропонима, этносемантический и социальный компоненты, социокультурная информация.

Olga Beshkareva, Department of Russian Studies  
Lviv National University by I. Franko

### THE ACTUALIZATION OF THE SEMANTIC STRUCTURE OF THE PERSONAL NAMES IN SPEECH

It is considered that semantic filling of the personal names diverse and multifarious. The information about emotive, evocative, associative and other attendant peculiarities of the word represents in pragmatic (connotative) macro-component. Usage of them in speech enriches the semantic structure of antroponym as a special language sign contains sociocultural information. The literary text allows to realize the capabilities of the antroponyms.

**Keywords:** personal name, semantic structure, pragmatic means of the antroponym, ethnosemantic and social component, sociocultural information.

**Постановка проблеми.** Антропонімічна лексика, що входить до складу ономастичної, є важливою частиною мовного масиву, який широко використовується у художній літературі. Характерною рисою лінгвістичної науки на сучасному етапі є поєднання традиційних та нових підходів до вивчення функціонування мовних одиниць, зокрема власних назв, їх аналіз у комунікативному аспекті з урахуванням антропоцентризму, аксіологічності, прагматизму тощо.

**Аналіз актуальних досліджень.** Питання семантики власних назв цікавить усіх дослідників ономастики. Реальна та літературна ономастика в семасіологічному аспекті вивчена ще недостатньо. У роботах учених в основному розглядаються теоретичні питання (співвідношення апеллятивної та ономастичної лексики) [3, 8],

проблема вибору особового імені [1], літературні антропоніми [4, 4] тощо.

**Мета статті.** У пропонованій розвідці зосередимо увагу на семантичній структурі особових імен. Необхідність визначити прагматичний потенціал та особливості функціонування антропонімів у суспільному житті та в художній літературі передбачає розв'язання наступних конкретних завдань: встановлення специфіки інформативності власних назв з точок зору традиційної структурно-таксономічної лінгвістики та лінгвістики "нової", антропоцентричної; визначення семантичного наповнення особових імен та характеристику особливостей іменування персонажів у художньому тексті, а також ті умови, при яких імена літературних персонажів починають функціонувати як культурні концепти.

**Виклад основного матеріалу.** Семантичне наповнення антропоніма є багатим і різноманітним. Великі можливості імені відображаються в його семантичній структурі. Денотативний і сигніфікативний компоненти особового імені (ОІ) в основному абстрактні (хоча денотативний компонент можна виділити в структурі слов'янських ОІ: *Володимир, Людмила* та ін.), прослідкувати за ними непросто. Інформація ж про емоційно-експресивні, асоціативні та інші супутні особливості слова представлена в прагматичному (конотативному) макрокомпоненті, до складу якого включаємо також семи емоційної, інтелектуальної оцінки, соціокультурні семи, які містять інформацію про соціокультурні особливості реалії, позначеної словом. Наприклад, в значенні слова “сарафан” – семи “російський народний” костюм; “Іван” – ім'я українця, росіянина.

У структурі ОІ, які побутують в російського, українського і білоруського народів, суттєвими є етносемантичний і соціокультурний компоненти.

У складі сучасних східнослов'янських імен вчені виділяють декілька шарів:

1. Візантійські християнські імена, або імена християнського календаря. В Україні найбільш популярними з них є *Іван, Олексій, Михайло, Григорій, Ганна, Олена, Катерина* та ін. На російському та українському мовному ґрунті вони набули специфічного звукового оформлення, обросли різноманітними варіантами і вже давно не сприймаються як запозичені.

2. Імена, які були популярними ще в Київській Русі: *Ростислав, Людмила, Володимир* та інші, в тому числі кальки з грецької мови типу *Богдан, Віра, Надія, Любов*, і окремі імена скандинавського походження, які побутували в Давній Русі – *Ігор, Ольга, Олег*.

3. Імена, запозичені зі східнослов'янських мов: *Ванда, Власта, Кветослава*.

4. Імена, запозичені із західнослов'янських мов, типу *Альберт, Артур, Жанна, Елеонора* тощо. Їхньому розповсюдженню сприяли популярні твори зарубіжної літератури, преса, радіо, кіно. Так з'явилися імена *Дездемона, Джульєтта, Анжеліка, Віолетта* та ін. Під час вибору цих імен усвідомлюється їхня “оригінальність”, відмінність від загальноприйнятого іменника, національне (інонаціональне) і соціальне навантаження.

Можна погодитися з думкою упорядників словника-довідника “Власні імена людей” Л.Г. Скрипник та Н.П. Дзятківської, що “є підстави констатувати повну відсутність соціальної диференціації особових імен на Україні”

(однаковим набором імен користуються в родинях робочих, сільських жителів, інтелігенції), “інтенсивне зближення міського и сільського іменного репертуару” [8, 11]. Лідерство по всій Україні довгий час належало іменам *Андрій, Віктор, Володимир, Дмитро, Євген, Ігор, Олександр, Сергій, Юрій; Ірина, Людмила, Наталя, Олена, Тетяна*. За останній час до імен масового розповсюдження додалися *Максим, Роман, Руслан, Алла, Вікторія, Інна, Оксана, Юлія*.

Однак у пріоритетах під час вибору імен для дітей з російських і українських сімей спостерігаються деякі відмінності. Основною тенденцією розширення сучасного українського іменника є активізація використання традиційних імен: 1) актуалізація призабутих імен *Іван, Остап, Дарія, Дарина, Ярина, Уляна, Мар'яна*; 2) у пошуках “свіжих” імен батьки звертаються до імен з виразним поетичним забарвленням типу *Квітослава, Зоряна, Дзвенислава, Зореслава* (в основному це жіночі імена); 3) специфічним для української традиції є звертання до жіночих імен, утворених від чоловічих: *Адріана, Богдана, Василіна, Іванна, Романна, Руслана* тощо; 4) у зв'язку з національним відродженням в український іменник широко входять імена, пов'язані з конкретними історичними постатями, з видатними діячами української культури: *Богдан* (на честь Хмельницького), *Роксолана, Леся* (на честь Лесі Українки), *Тарас* (на честь Тараса Шевченка), *Соломія* (Соломія Крушельницька), *Назарій* (Яремчук).

Склад російських особових імен дещо відрізняється. Традиційний склад поповнюється в основному за рахунок більш “модних” запозичених імен: *Денис, Артем, Анжела, Жанна, Аліна, Кирил*.

У процесі вибору імені часто переважає його “національне маркування”.

В ономастиці існує термін *етнонім*, який потребує уточнення. Свого часу він був даний без строгої дефініції. Сам компонент *онім* передбачає, що це термін для однієї з категорій власної назви (ВН). Тим не менш такі категорії як назви племен, народів, націй – не ВН, а своєрідна номенклатура (номени), яка в ряді випадків стоїть ближче до термінологічної, ніж до ономастичної лексики [9, 223].

Н.В. Подольська в “Словаре русской ономастической терминологии” відмічає, що “етнонім – номен для позначення будь-якого етносу (етнічної групи, племені, народності, національності і т.д.: грузини, фіни, українці...” [7, 153]. Отже, цей термін не застосовується до

власного імені, є більше підстав говорити про етнокомпоненту структури антропоніма (А. Реформагський називав його “національною міткою” [3, 116]).

Традиційно виділяються наступні компоненти мовного значення антропонімів: 1) “людина” (жива істота + особа); 2) стать; 3) “національність” (співвітчизник чи іноземець). Зазначені компоненти вичленяються як у складі окремих, так і в сукупності антропонімів, порівн.: *Володимир, Петро, Олексій* – семантична структура однакова: людина чоловічої статі, українець. Грунтуючись на висловлюваннях ряду вчених (О.Ф. Даниліна, Ж. Дюбуа, С.Д. Кацнельсон, О.В. Падучева та ін.), І.В. Ляхова дійшла висновку, що “індивідуальна диференційна ознака значення кожної окремої ВН визначається компонентом, який можна назвати формальним. Так, наприклад, значення українського слова *Олексій* містить крім інших компонент “на ім’я Олексій”, який визначається індивідуальною акустико-графічною формою ВН і який дає можливість протиставляти в системі мови це власне ім’я іменам одного з ним ряду – *Петро, Володимир* [4, 7]. У ряді *Алексей – Олексій* імена протиставлені за ознакою “національність”.

Запозичене з давньоєврейської ім’я *Іван* (давньоєвр. *Иоханан*) у різних мовах має різну форму: рос. *Иван*, англ. *Джон*, нім. *Ганс*, *Иоганн*, фр. *Жан*, італ. *Джованні*, швед. *Юхан*, дат. *Йенс*, ісп. *Хуан*, араб. *Юханна* та ін. Маючи спільну етимологію, ці імена адаптувалися в цих мовах: увійшли до фонетичної, граматичної системи. Ім’я “Иван” – російське за його використанням, за його функціонуванням у російській мові, в мовленні служить ніби узагальнюючим найменуванням росіян. В.І. Даль писав: “Найбільш уживане в нас ім’я... по всьому азійському та турецькому кордону нашому, від Дунаю, Кубані, Уралу і до Амуру, означає росіянина” [2, 6]. На російському ґрунті послужило основою для цілого ряду похідних слів: *Ваня, Ванюша, Ванятка* [в укр. мові – *Іванко, Іванчик, Івась, Івасик*].

У монографії “Теория и методика ономастических исследований” характеризується термін “*о н о м а с т и ч н и й п р о с т і р*”, пов’язаний із вивченням ВН у тісному зв’язку з поіменованими з їхньою допомогою об’єктами. Цей термін має на увазі “просторове розміщення імен та іменованих об’єктів, тобто знаходження їх на деякій відстані один від другого, що відповідає розміщенню їх на поверхні земної кулі, а також за її межами. При цьому ідеться про ...розповсюдження народів, культур та імен, що їх супроводжують... Тому виявлення в Тулі хлопчика на ім’я *Хосе-Рауль* або *Івана Івановича* в Іспанії виявляється відомим

порушенням злагоженості ономастичного простору, а тому лінгвістично і ономастично значущим” [9, 9].

Носії російської культури добре знають, що *Микола* – це українською, а білоруською *Никола, Николай, а Петро – Петр*. Такими, що закріпилися в російському мовленні, можна вважати форми *Микола Бажан, Петро Панч, Павло Тичина, Олесь Гончар*, а в українському мовленні – *Анна Ахматова*, а неприпустимими – *Ганна Ахматова* [3, 15].

Компоненти “людина”, “стать”, “національність” складають ядро значення ВН у даній мові, на периферії розташовані деякі види стилістичного, соціального та емоційного (тобто конотативного) забарвлення. Слід розрізняти мовні й мовленнєві конотативні семи. Мовні носять об’єктивний характер, тобто виділяються усіма членами даного мовного колективу (носіями даної мови), незалежно від вживання. Мовленнєві конотації виникають у процесі функціонування ВН.

Для двох слов’янських мов склад імен є різним, що визначається специфікою культур обидвох контактуючих народів, схожістю або відмінністю національних традицій, особливостями національного сприйняття й національної оцінки окремих імен та їхніх форм. Наприклад, ім’я *Ліда* в російській та українській мові – скорочення від імені *Лідія*, а в чеській – від *Людмила*, розмовно- побутові форми імен *Галина, Юлія – Галька, Юлька* в російській мові фамільярні, з відтінком грубості, а в польській – пестливі [9, 136]. На Західній Україні вони теж можуть мати пестливе значення.

Квалітативні форми імен російської та української мов рідко співпадають. Так, наприклад, *Милочка* (А. Арбузов. Мое загляденье) – квалітативна форма імені Людмила – актуалізована частина апелятивної основи “люд (люди) й мил (милий)” [6, 137], в українській мові не вживається.

Специфічними російськими можна вважати форми *Милок, Кирюсик* (Кирилл), *Кирик* (Кира, Кирилл), *Лаврушенька* (Лаврентий), *Виктоша* (Виктория), *Гришук, Гришочек* (Григорий), *Васюн, Васюта* (Василий), *Настеха, Макаренко, Терочка* (Терентий) та ін., в яких конотативні семи містяться у суфіксах.

Художній текст дозволяє реалізувати потенційні можливості антропонімів. Уведення до російського тексту імен *Леся, Петро* та ін. вказує на національність їхніх носіїв. Використання ж явно запозичених (не освоєних даною мовою) імен може служити наступній меті:

1) вказувати на унікальність імені, яка притягує

увагу читача й викликає інтерес до його етимології, яка частіше за все актуалізується в тексті, напр.: *Авенір* (А. Арбузов. Мое загляденье) – “отец (бог) – светоч [6, 31], *Ераст* – (А. Арбузов. В этом милом старом доме) – “пылко влюбленный, поклонник” [8, 51],

2) завдяки енциклопедичній інформації, викликати у читачів потрібні асоціації з приводу носія імені, напр.: музикант-початківець *Фредерік* (А. Арбузов. В этом милом старом доме), якому батьки пророкують славу його великого тезки Ф. Шопена.

*Кай* (А. Арбузов. Жестокие игры) асоціюється з іменем Цезаря, на що вказує й звернення до нього друга – *Кай Юлий* та дитяче ім'я *Юлик*, яким кликала мама.

Вибір з ряду *Петр і Пьер* претензійного “інонаціонального”, на французький зразок імені (Пьер Скрипкин – Присыпкин у п'єсі В. Маяковського “Клоп”) служить, поряд із вчинками героя, засобом сатиричного розвінчання персонажу, формує його різносторонню характеристику.

У текстах художніх творів, зокрема п'єс, найчастіше реалізується один із важливих прийомів уживання імені, розрахований на те, що ВН (і особові імена зокрема) повинні викликати “у співбесідника, слухача або читача певний... образ або відсилати його до фонду наявних у нього знань (інформації) про цей предмет” [5, 100]. Автор розраховує не лише на знання або незнання значень імен, але і на психолінгвістичне сприйняття звучання імен (позитивне чи негативне), порівн. “значимі” ОІ деяких персонажів: *Авенір* – “отец (бог) – светоч”, *Аврора* (А. Арбузов. Мое загляденье) – лат. – богиня ранкової зорі [6, 37]; *Ераст* (А. Арбузов. В этом милом старом доме) – гр. – чарівний, милий [6, 233]. Імена героїв підкріплюють романтичність їх носіїв. В імені *Ераст* воскрешається (безпосередньо у тексті) апелювальна форма “милий” і “палко закоханий, шанувальник” [8, 51]. Прозора внутрішня форма імені *Іскра* (В. Розов. Гнездо глухаря) також актуалізується у тексті п'єси, чітко і однозначно сприймається навіть невідповідним читачем/глядачем. Додаткова виразність утворюється також за рахунок навмисного вживання в одному тексті імен з близькою семантикою: *Авенір і Аврора* у п'єсі А. Арбузова “Мое загляденье”. В якості імені головної діючої особи п'єси “Мой бедный Марат” А. Арбузов вибирає прізвище діяча французької буржуазної революції кінця XVIII ст. [8, 66; в [6] це ім'я відсутнє]. Суть характеру персонажа розкривається у листі друга, що містить непрямий етимон імені, своєрідний

синонім, символ його: “Здравствуй, Маратик, здравствуй, потухший вулкан”.

Але автори використовують як найменування персонажів не лише такі яскраві, ефектні імена. Можна погодитись з В. Ніконовим: “Помилково вважають виразними імена персонажів етимологічно барвисті на протилежність звичайним, повсякденним іменам персонажів, як нібито не характеризуючим. У художньому творі ОІ з загашеною етимологією беруть участь у створенні образу не менш, ніж яскраво етимологічні, тільки зовсім іншими засобами. У буденних іменах персонажів етимологія мовчить або байдуха, як і в іменах, що їх носять живі люди. Не багатьом, крім спеціалістів, відомі етимології найбільш уживаних імен: *Андрій* “мужній”, *Ірина* “мир”, а етимології *Ніна*, *Сергій* невідомі й спеціалістам” [5, 416].

Сконцентрована в імені інформація, якщо це передбачено автором (а частіше він якраз на це і розраховує), обов'язково розгортається у тексті. Мотивація імені може бути різноманітною: а) у тексті міститься вказівка на того, на честь кого дане ім'я (опосередкована мотивація): *Фредерік Гусятников* – майбутній музикант названий на честь Шопена; у п'єсі А. Арбузова “Сказки старого Арбата” *Кузьма Баясников* названий на честь діда; б) у тексті містяться етимони імені (безпосередня мотивація): у словах героїні п'єси А. Арбузова “Сказки старого Арбата” є вказівка на значення імені *Кузьма*: “Какое красивое имя. Только любящая мать могла найти для сына такое редкое, мужественное имя”, порівн. “*Кузьма* – гр. – мир, украшение [6, 137], мир, порядок, (перен.) – прикраса, красота [8, 62]. Ім'я виступає ключовим словом, на яке поступово “нанизується” інформація про даний персонаж. Так, мотиви вибору імені персонажа (= інформація про нього) можуть накопичуватися у тексті в словах інших героїв: *Альберт* (В. Розов. С вечера до полудня) – “шляхетний, благородний, знаменитий” [8, 33], основними можна вважати семи “благородний, одиничний, унікальний, головний”, “загальний улюбленець”: “(он) главная игрушка (= любимец) в доме? – ... А как же! Лучик света в полутемном царстве”; “*Альберт* – парень действительно славный. Если уйдет, тут потускнеет все, ряской покроется”. Антонімічні асоціативні зв'язки (луч света – потускнеет), алюзія (вказівка на п'єсу О. Островського “Гроза” і статтю І. Гончарова) дозволяють сприймати дані лексеми як непрямі семантичні показники значення ОІ у текстовому просторі.

При виборі ОІ персонажу автор враховує не лише доантропонімічне їх значення (внутрішню

форму, тому що вона частіше не відома сучасним мовцям), а й те, що ім'я у слухача/співрозмовника/глядача повинно викликати певні асоціації. Ці асоціації можуть виникати на підставі різних ознак:

1) застаріле/нове ім'я, порівн. *Луша* – ім'я 65-річної робітниці – не може бути дане молодій дівчині (С. Михалков. Ілья Головин);

2) ім'я може містити емоційно-оцінну характеристику, напр. позитивну – *Мілочка* (А. Арбузов. Мое загляденье) – від *Людмила*. Оживлення внутрішньої форми (слав. – люд (люди) і мил (милий) [8, 137] дозволяє прослідкувати і долю героїнь (це ім'я носять три кохані жінки героя: одна – його попередня дружина, з другою він тільки що розлучився, третя – майбутня). За рахунок співпадіння даної квалітативної форми ВН (антропонімічна омонімія) і загального іменника “мілочка” збагачується семний склад ОІ, загальне слово сприймається як апелятив для квалітативної форми.

3) автор безумовно розраховує і на асоціації, що ґрунтуються на так званій народній етимології; так, досі немає однозначної думки з приводу походження імен *Віра*, *Надія*, *Любов*, однак у тексті (А. Арбузов. Домик на окраине) вони не є нейтральними, особливо завдяки сполученню всіх імен (імена трьох сестер). Негативні асоціації базуються на виведенні етимології імені *Майя* (А. Арбузов. Победительница) від дієслова *маятися*.

4) залучення імен, що викликають у пам'яті читача/глядача енциклопедичні знання про ОІ: *Кай* Леонідов (А. Арбузов. Жестокие игры): *Неля*: “Зовут как? – *Кай*. – Тоже не по-человечески. – *Юлик*. Так мама в детстве звала”. Антропонімічна подібність з римським імператором підкріплюється тим, що друг називає його *Кай Юлій*. Можлива також перегласовка к/г (алюзія із “Сніговою Королевою”).

**Висновки.** Таким чином, семантичне наповнення особових імен різноманітне й багатоаспектне. Використання їх у мовленні збагачує семантичну структуру новими

відтінками, відображаючи відношення носіїв мови до антропоніма як особливого мовного знаку, що містить соціокультурну інформацію. З огляду ж на те, що антропонімічна система не є закритою, життя вносить свої корективи і цей лексичний шар постійно поповнюється, що знаходить своє відображення й у художній літературі, можна говорити про великі перспективи подальшого дослідження прагматичного потенціалу особових імен.

1. Баранникова Л.И., Данилова З.А., Чернева Н.П. Факторы, определяющие выбор личных имен // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. – М.: Наука, 1970. – С. 177 – 182.

2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 2. – М.: Русский язык, 1979. – 779 с.

3. Карпенко Ю.А. Теоретическая ономастика и практика перевода собственных имен на славянские языки // Развитие духовной культуры слов'янских народов. Зб. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 111 – 123.

4. Ляхова И.В. Функционально-семантический анализ имен собственных личных. – Автореф...канд. дис. – М.: Б.В., 1980. – 24 с.

5. Никонов В.А. Имена персонажей// Поэтика и стилистика русской литературы: Памяти ак. Виноградова В.В./АН СССР, Ин-т русской литературы /Пушкинский дом/. – Л.: Наука, 1971. – С. 407-419.

6. Петровский Н.А. Словарь русских личных имен. – М.: Русский язык, 1980. – 384 с.

7. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1988. – 192 с.

8. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник. – К.: Наукова думка, 1986. – 311 с.

9. Теория и методика ономастических исследований/ Отв. ред. А.П. Непокупный. – М.: Наука, 1986. – 256 с.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2013



“Кожна людина – відбиття свого внутрішнього світу. Як людина мислить, такю вона і є”.

Марк Тулій Цицерон  
давньоримський політичний діяч

